

DOI 10.26565/2077-5105-2021-26-07

УДК 316.614:355.4-057.36(477)АТО/ООС»2014/2022»

Поліна Романенко

аспірантка соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: p.romanenko@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7777-5950>

ПОСТМІЛІТАРНИЙ ТРАНЗИТ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧАСНИКІВ АТО/ООС: ФАКТОРНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ

У статті розглянуто процес постмілітарного транзиту ідентичності українських учасників бойових дій у зоні проведення АТО/ООС. Акцентовано на особливостях транзиту та чинниках, які впливають на його характер, з огляду на аналітичні категорії феноменологічного конструктивізму П. Бергера та Т. Лукмана, а також теорію А. Щюца. Особливу увагу зосереджено на соціологічній концептуалізації феномену мілітарної ідентичності учасників АТО/ООС. Проаналізовано зміст понять «постмілітарний транзит ідентичності» та «мілітарна ідентичність» та співвідношення відповідних феноменів.

На основі аналізу та переосмислення ідей А. Щюца, П. Бергера та Т. Лукмана, а також визначення ключових чинників і суб'єктів, які впливають на постмілітарний транзит ідентичності учасників АТО/ООС, концептуалізовано феномени мілітарної ідентичності та постмілітарного транзиту ідентичності.

Підкреслено, що мілітарна ідентичність конструюється у процесі комунікації учасників взаємодії. Зазначено, що специфічні практики, набуті внаслідок участі в бойових діях, постають у життєвому світі учасника АТО/ООС в якості прихованого знання, що відтворюється поза межами армійського середовища та стає дієвим способом конструювання реальності.

Виокремлено такі групи учасників АТО/ООС, як громадяни, що обрали військову службу як професію; мобілізовані до лав Збройних Сил України (ЗСУ) чи Міністерства Внутрішніх Справ (МВС) (6 хвиль мобілізації протягом 2014-2015 рр); а також добровольці, що брали участь у складі батальйонів та інших збройних формувань, що не входять до лав діючої армії України. Висунуто тезу про те, що постмілітарний транзит ідентичності представників зазначених груп буде відрізнятися через різний досвід рекрутингу до лав Збройних сил чи інших збройних формувань України, відмінності умов перебування в зоні бойових дій тощо.

Визначено ключові чинники, що впливають на постмілітарний транзит ідентичності учасників бойових дій, конструюючи та реконструюючи мілітарну ідентичність, а саме: контраст повсякденності в зоні бойових дій та повсякденності мирного життя, повернення до комфорту, зверхнє ставлення учасників АТО/ООС до цивільних осіб, зміна ціннісних орієнтацій, відмінність у сприйнятті образів конфлікту, сім'я та військове братерство. Підкреслено, що представлені в роботі теоретичні положення, узагальнення та висновки, а також авторські гіпотези можуть бути використані при подальших науково-практичних студіях зазначеної та дотичних тематик, а також для розробки державних програм соціальної інтеграції учасників бойових дій до умов мирного життя.

Ключові слова: учасники АТО/ООС, мілітарна ідентичність, постмілітарний транзит, габітуалізація повсякденності.

Однією з ключових проблем сучасного українського суспільства, яка має надзвичайний вплив на всі сфери соціального життя, є події на сході нашої країни, де відбувається Операція об'єднаних сил (ООС)¹, яка раніше мала назву Антитерористична опе-

рація (АТО)². Збройний конфлікт на території України багато в чому визначає не лише макросоціальну ситуацію, а й призводить до суттєвих наслідків на мікрорівні, кардинально змінюючи долі сотень тисяч людей.

1 З 30 квітня 2018 року по нинішній час.

2 Антитерористична операція (АТО) проводилась з 13 квітня 2014 року по 30 квітня 2018 року.

Перш за все йдеться про тих, хто брав безпосередню участь у конфлікті. Станом на 1 квітня 2019 року, за інформацією, що була оприлюднена відомчими комісіями, щодо надання статусу «учасника бойових дій» особам, які брали безпосередню участь у проведенні АТО/ООС такий статус надано 363 253 особам [1]. У 2014 році в нашій країні з'явилася абсолютно нова, унікальна та сьогодні доволі численна група, досвід якої неоднозначно сприймається українськими громадянами.

Постановка проблеми

Проблемна ситуація, що зумовлює актуальність цієї публікації, зокрема її онтологічний аспект, полягає у тому, що чимало українських ветеранів, повертаючись з зони проведення бойових дій, продовжують жити «за законами воєнного часу», використовуючи схеми інтерпретації та практики, які були здобуті та є характерними для армійського середовища в умовах бойових дій. Останнє входить у протиріччя з необхідністю адаптації учасників АТО/ООС до норм, цінностей та практик мирного життя. Крім зовнішніх чинників, що можуть гальмувати постмілітарний транзит ідентичності членів цієї групи, а саме ставлення до них держави, суспільства, окремих громадян, існує потужний внутрішній чинник – мілітарна ідентичність учасників АТО/ООС.

Що стосується ґносеологічного аспекту проблемної ситуації, то він полягає у протиріччі між нашим знанням щодо проблем постмілітарного транзиту ідентичності ветеранів АТО/ООС та незнанням того, які саме чинники можуть сприяти вирішенню/мінімізації цих проблем.

З огляду на зазначене вище, актуалізується необхідність наукового, зокрема соціологічного, вивчення постмілітарного транзиту ідентичності учасників АТО/ООС, у тому числі визначення чинників та суб'єктів, що впливають на процес їхнього переходу від повсякденності війни до повсякденності миру. Виокремлення чинників, що впливають на характер постмілітарного транзиту ідентичності учасників бойових дій, в подальшому допоможе розробити рекомендації для фасилітації транзиту їхньої ідентичності.

Теоретичною базою цієї публікації є ідеї соціології повсякденності А. Шюца, зокрема його роботи «Той, що повертається

додому», а також теорія соціального конструктивізму П. Бергера та Т. Лукмана. Емпіричну базу нашої статті становлять результати авторського дослідження³, що були проінтерпретовані та проаналізовані відповідно до мети та завдань статті.

Метою даної статті є визначення чинників постмілітарного транзиту ідентичності учасників АТО/ООС.

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що серед учасників АТО/ООС є різні категорії учасників бойових дій: ті, хто проходив службу за контрактом та продовжує служити, тобто громадяни, що обрали військову службу як професію; ті, кого призывали до лав Збройних сил України (ЗСУ) чи Міністерства внутрішніх справ (МВС) під час часткової мобілізації (6 хвиль протягом 2014-2015 рр.); а також добровольці, що не уклали контракт зі ЗСУ чи МВД, а брали участь неофіційно чи у складі батальйонів та інших збройних формувань, що не входять до лав діючої армії України [2; 3]. Ми вважаємо, що відмінність у бойовому досвіді представників наведених вище груп є надзвичайно важливим фактором, коли йдеться про посмілітарний транзит ідентичності, оскільки його характер, чинники та суб'єкти будуть відрізнятися та матимуть різний вплив на процес повернення учасників бойових дій до умов мирного життя.

Як підкреслювалось вище, вирішення цих та подібних питань викликає необхідність соціологічної інтерпретації та концептуалізації такого переходу. Зазначимо, що в українській соціології ця проблематика ще не отримала достатнього розвитку, навіть незважаючи на значну зацікавленість науковців питаннями, пов'язаними з ідентичністю, та наявний соціальний запит. У західній соціології та психології вже склалась певна традиція дослідження феноменів мілітарної ідентичності та її постмілітарного транзиту. Теоретичні та емпіричні

3 Йдеться про дані якісного дослідження, яке проводилося у 2018 р. з військовослужбовцями – учасниками бойових дій у зоні АТО/ООС. Формат: напівструктуровані глибинні інтерв'ю (n=7), з використанням методики «незавершених речень» та методики «хто я» М. Куна і Т. Макпартленда, що були адаптовані нами відповідно до завдань дослідження. Інформанти – учасники бойових дій в зоні АТО/ООС віком від 18 до 27 років, що проходили військову службу за контрактом в лавах різних збройних формувань України.

напрацювання в межах цієї традиції можуть стати у нагоді при вивченні процесів постмілітарного транзиту ідентичності українських учасників АТО/ООС.

Аналіз проблематики у науковій літературі

Характеризуючи ступінь розробленості обраної нами проблеми, перш за все звернемось до визначення поняття “мілітарна ідентичність” та характеристик відповідного йому феномену, що існують у західній та вітчизняній соціальній науці.

Зазначимо, що західні дослідники акцентують на тому, що мілітарна ідентичність конструюється, коли індивід починає ідентифікувати себе з армійським середовищем та інкорпорувати у свій життєвий світ практики, що притаманні військовій галузі, інтерпретує життєві ситуації, використовуючи схеми, які поділяють інші учасники військової спільноти.

Дослідники Р. Вудворд та К. Дженкінс, аналізуючи феномен мілітарної ідентичності, наголошують, що, по-перше, саме специфічні практики, які були здобуті під час бойових дій, формують мілітарну ідентичність. По-друге, мілітарна ідентичність не існує поза комунікації та ідентифікації себе з «військовим братерством». Третій висновок зазначених науковців стосується того, що мілітарна ідентичність відтворюється та підтримується під час участі в бойових діях (збройних конфліктах, військових операціях, антитерористичних операціях тощо), тобто проявляється в особливих умовах соціокультурного часу і простору [4].

На думку дослідників Р. Сміта та Д. Тру, сильна ідентифікація з армійським середовищем може перешкоджати потенційному формуванню нових соціокультурних ідентичностей, особливо якщо це стосується військовослужбовців, що пішли служити в армію у 18-20 років та інкорпорували мілітарні практики здебільшого у зв'язку з набуттям унікального досвіду участі в бойових діях [5].

В українській соціології до терміну «мілітарна ідентичність» вперше звернулися дослідниці Катерина Батаєва та Ганна Артеменко [6; 7]. Вони обґрунтовують використання прикметника «мілітарний» відсутністю в українській мові еквіваленту, що надавав би такий же широкий сенс визначенню відповідного поняття. Мілітарний – це «збірний» прикметник для

прикметників «військовий», «воєнний», «армійський». З одного боку, він означає професійний зв'язок з армійською структурою, тобто армійську ідентичність (як професійну), а з іншого – воєнну (бойову) ідентичність, що безпосередньо стосується участі в бойових діях. До наукового доробку дослідниць належить концептуалізація феномену мілітарної ідентичності та впливу цього феномену на процес реадaptaції ветеранів до умов мирного життя [8].

Значний евристичний потенціал у контексті дослідження постмілітарного транзиту ідентичності має феноменологічний підхід до аналізу соціальної реальності. Концептуалізація феномену мілітарної ідентичності в рамках цього підходу виходить із того, що життєвий світ індивіда обмежений присутністю в ньому інших «Я», які розрізняються за ступенем близькості-дальності відносин [9]. В армійському середовищі, особливо в умовах участі в бойових діях, ступінь близькості між взаємодіючими суб'єктами надвисокий. Тобто специфічне знання, яке конструюється у процесі комунікації, релевантне для всіх учасників у межах комунікативної ситуації. Коли ми говоримо про мілітарну ідентичність, то чинниками її конструювання та відтворення є участь у процесі формування та відтворення соціального інституту армії; відповідний статус у суспільстві, який визначається наявністю певних символів (звання, військовий одяг, медалі, інші відзнаки тощо); приналежність до офіційної армійської спільноти, бойове військо братерство як неформальна соціальна спільнота, члени якої продовжують підтримувати зв'язок і після участі в бойових діях. Для того, щоб участь у конструюванні соціальної реальності могла задовольнити індивіда, його претензії на ідентичність повинні бути визнані іншими. Подібним визнанням можуть бути такі наявні атрибути, як присвоєння військового звання, наявність відзнак за участь у бойових діях, військова форма. Тільки за цих умов ідентичність стане реальною для самого індивіда [10].

Виходячи з ідей П. Бергера та Т. Лукмана, а також спираючись на ідеї А. Шюца, ми сформулювали власне визначення поняття «мілітарна ідентичність»⁴. З нашої точки

4 Зазначимо, що при цьому в якості робочого визначення поняття «ідентичність» ми використовуємо його дефініцію, запропоновану П. Бергером та Т.

зору, мілітарна ідентичність – це різновид соціальної ідентичності, носії якої, отожднюють себе зі структурою, що продукує ідентичність, – армією, та інтерналізують і відтворюють практики, норми та цінності, що притаманні армійському середовищу. Мілітарна ідентичність формується як інтерналізація образу об'єктивної реальності.

Головним чинником конструювання мілітарної ідентичності є військова служба як унікальна форма зайнятості і способу життя, що породжує сильну корпоративну культуру і почуття товариства серед особового складу. А отже, має сенс говорити про два транзити мілітарної ідентичності. Перший пов'язаний з переходом від цивільного життя до армійського середовища (це може бути реалізовано завдяки призову на строкову службу, мобілізації чи добровільному вступу до лав військових формувань). Цей транзит пов'язаний, у першу чергу, з формуванням мілітарної ідентичності, тобто інкорпоруванням норм, цінностей та практик, що притаманні цьому середовищу [11]. Проте нашу дослідницьку увагу привертає другий транзит, що має назву «постмілітарний». Його можна розглядати як процес становлення «постмілітарної» ідентичності.

У західній традиції вивчення постмілітарного транзиту акцентується кореляція між сильною мілітарною ідентичністю та ускладненим переходом до умов мирного життя.

Дослідники А. Купер та Л. Купер інтерпретують постмілітарний транзит ідентичності через призму концепції П. Бурд'є. Ветерани стикаються з конкуруючими структурами, що підкріплюють диспозиції і схеми поведінки в рамках габітуса. Вони наголошують, що «маскулінний габітус» може бути скоригований з метою успішного постмілітарного транзиту [12].

Особливої уваги в контексті обґрунтування процесу переходу з повсякденності бойових дій до повсякденності мирного життя заслуговує розробка концепту «того, що повертається додому» [13], що була запропонована А. Шюцем. Спираючись на

ідеї австро-американського науковця, Дж. Арена, М. Вортен, Дж. Мастерс, С. Ліпман, Дж. Озер та Р. Мус у своїй статті наголошують, що участь у військових операціях не проходить безслідно. Саме споглядання бойових дій, активна участь індивідів у них сприяє формуванню сильної мілітарної ідентичності і, як наслідок, зумовлює ускладнений перехід від армійського середовища до повсякденності мирного життя. Постійний ризик травми чи смерті консолідує учасників, гуртує їх та сприяє переоцінці життєвих орієнтирів. Екстраполюючи ідеї західних науковців, можна відзначити, що, повертаючись додому, учасники АТО/ООС мусять відновлювати соціальні зв'язки зі своїм домашнім або наближеним до нього оточенням, з членами сім'ї та друзями [14]. Вони мають відтворити множинність ідентичності, яка була характерна їхньому мирному життю (докладніше про множинну ідентичність див.: [15]).

Виклад основного матеріалу.

У мирному повсякденному житті кожна ідентичність актуалізується у зв'язку із ролями, які виконує індивід у певний період чи у певній ситуації. Коли учасники бойових дій повертаються додому, вони можуть продовжувати службу в лавах української армії. Тобто армійське життя продовжується, мілітарна ідентичність відтворюється у процесі комунікації з колегами по службі. Надсильна інтеріоризація цінностей, норм та практик, що притаманні воєнній повсякденності в зоні бойових дій, може стати перепорою для процесу переходу в цивільне життя, особливо зважаючи на те, що в мілітарному середовищі характерні практики продовжують відтворюватися. Саме це актуалізує проблеми переходу до повсякденності миру, проблеми постмілітарного транзиту ідентичності [16]. У цьому контексті зазначимо, що ми визначаємо постмілітарний транзит як процес переходу від повсякденності бойових дій до повсякденності мирного життя з інкорпоруванням схем інтерпретації, що властиві мілітарному середовищу бойових дій, у повсякденність мирного життя.

Екстремальний досвід участі в бойових діях та габітуалізовані практики, які учасники бойових дій інтеріоризували у вигляді рецептів для вирішення повсякденних завдань на перших етапах повернення до повсякденності мирного життя не спрацю-

Лукманом. Відповідно до їхньої теорії, ідентичність є ключовим елементом суб'єктивної реальності. Ідентичність соціально зумовлена та має діалектичний зв'язок із суспільством. Тобто ідентичність, з одного, боку, є безпосереднім відображенням соціальної та культурної реальності індивіда, а з іншого – інтерпретацією та розтлумаченням цієї реальності [10]

вують так, як спрацьовували в зоні проведення бойових дій.

Здійснене нами дослідження «Постмілітарний транзит військовослужбовців-учасників АТО/ООС: чинники та суб'єкти» свідчить про те, що особливості повсякденності воєнного життя призводять до того, що після повернення до умов мирного життя інформанти відчували на собі те, що, за визначенням Е.Еріксона, можна назвати «кризою ідентичності» [17] або станом соціального самопочуття «того, що повертається додому» (за А. Щюцем) [18]. У цій ситуації людина може втрачати розуміння та віру у свою роль та можливість конструювати ідентичність поза межами мілітарного середовища.

Підкреслимо, що ці особливості постмілітарного транзиту характерні для всіх виокремлених нами груп учасників АТО/ООС. Що стосується чинників постмілітарного транзиту ідентичності учасників АТО/ООС, перш за все підкреслимо, що на цей процес впливає *контраст повсякденності в зоні бойових дій та повсякденності мирного життя*. Це пов'язано з тим, що, потрапляючи у повсякденність мирного життя, мілітарна ідентичність перестає конструюватися повною мірою, оскільки специфічне знання перестає бути релевантним для всіх учасників взаємодії. Виникає неспівпадіння систем релевантностей у первинній групі. Як довело наше дослідження, існують декілька стадій постмілітарного транзиту. На початковій стадії відбувається повна втрата звичних схем інтерпретацій, характерних для мілітарного середовища. Екстремальний досвід, безумовно, накладає відбиток на кожного з учасників бойових дій. Тож до особливостей постмілітарного транзиту можна віднести наднапружену увагу до повсякденності, що проявляється у специфічних практиках, які пов'язані з контролем часу та простору. Для ілюстрації тези наведемо думку одного з наших інформантів⁵:

«Ну, не знаю, по первой мне было очень сложно, очень сложно было. Во-первых, командировки, первое твое ощущение, ког-

да ты приезжаешь и думаешь, почему они там, а ты тут; думаешь, почему кто-то там погибает, а ты сидишь тут. Приезжаешь и не понимаешь, как люди тут веселятся, думаешь, ну как так, когда нужно помочь твоим товарищам. Ну, оно все проходит со временем, с количеством командировок пропадает, чувство какого-то страха, ты уже приезжаешь туда, и для тебя это все как норма, вроде» (Ч, 27 років, гранатометник, ДПСУ).

Втративши відчуття мілітарної ідентичності, що так активно конструювалась та відтворювалась в умовах бойових дій, їхні учасники стикаються з переключенням з однієї системи смислів на іншу, що викликає необхідність переосмислення і власного існування, і повсякденності в цілому. Контраст пов'язаний також із специфікою армійського середовища, де є тільки ті суб'єкти взаємодії, що беруть активну участь у конструюванні мілітарної ідентичності.

Важливим моментом, що відрізняє повсякденність мирного життя від повсякденності в зоні проведення бойових дій, є ставлення до комфорту. В зоні проведення бойових дій подекуди відсутні елементарні побутові умови, що притаманні повсякденності миру, тож постмілітарний транзит полегшується під впливом такого чинника, як *повернення до комфорту*. Враховуючи специфічну ситуацію, в якій знаходяться учасники бойових дій, можна зробити висновок, що побутові речі також беруть участь у процесі конструювання соціальної реальності як маркери, що вказують на приналежність до тієї чи іншої повсякденності. Процитуємо нашого респондента:

«Бытовые условия, холодильник рядом. Купаться можно, тишина, нет скопления людей, и расслаблен психологически, не думать ни о чем. Я думаю о том, как отдыхать буду, ремонт делать» (Ч, 27 років, кулеметник, НГУ).

Конструювання високого рівня мілітарної ідентичності провокує активна участь у бойових діях, зокрема споглядання експозицій смерті. Після повернення до мирного життя як показує наше дослідження, може сформуватися *зверхнє ставлення учасників АТО/ООС до цивільних осіб*. Це також можна віднести до чинників, що гальмують постмілітарний транзит ідентичності учасників бойових дій, перешкоджають успіш-

5 Тут і далі цитати з проведених нами інтерв'ю наводяться на мові оригіналу. Дані про інформантів зашифровані таким чином: (стать, вік, посада в АТО/ООС, військове формування: Збройні сили України (ЗСУ), Державна прикордонна служба України (ДПСУ), Національна гвардія України (НГУ)).

ному транзиту та подальшій соціальній адаптації представників цієї групи.

«Нас же за километр видно, вояк. В первых, строевая накладывает отпечаток на походку, ходишь все время, как на плацу, и постоянно смотришь на гражданских и думаешь, в кого они такие неуклюжие? Ни поесть не приготовят, ни вещи не сложат. У военных все не так» (Ч, 24 роки, оператор-навідник БТР, ДПСУ).

Як ми зазначали вище, для повсякденності бойових дій характерна заміна базових принципів та трансформація життєвих орієнтирів. Потрапляючи в екстремальні умови, військовослужбовці змінюють свій світогляд, картину сприйняття соціальної реальності. На нашу думку, цей суб'єктивний чинник можна назвати *зміна ціннісних орієнтацій*. Учасники АТО/ООС переживають своєрідну ціннісну інверсію: те, що було цінним раніше, перестає мати таку вагу для індивіда, а те, чого він раніше навіть не помічав, стає особливо значущим. Ціннісні орієнтації можна представити як систему релевантності, що являє собою найважливіший чинник реадaptaції тих, що повертаються додому, до умов мирного життя. Ось що про це говорив один із опитаних нами учасників АТО/ООС:

«Не знаю, ну, переоценка, наверное, пошла: что такое жизнь, что такое смерть, что такое убийство. Как сказать, какие материальные ценности важны, а какие не очень, можно упустить» (Ч, 26 років, кулеметник, НГУ).

Особливої уваги в рамках нашої розвідки заслуговує чинник, який, за Даниленко О. Я. [9], можна визначити як *відмінність у сприйнятті образів конфлікту* на сході України. Неоднозначне сприйняття тих подій, що в офіційному дискурсі номінують як АТО або ООС, різними суб'єктами, що конструюють соціальну реальність, призводить до непорозуміння між тими, хто бачив події на власні очі, та тими, що мають сконструйований ЗМІ образ конфлікту. Інтерсуб'єктивність повсякденного мислення виникає з необхідності розуміння інших у процесі комунікації, проте взаємодія можлива лише за тієї умови, що бачення та сприйняття реальності, зокрема конкретної ситуації, є однаковим для всіх учасників взаємодії хоча б на базовому рівні. Тож, коли оцінка ситуації у зоні бойових дій не поділяється всіма учасниками взаємодії, ми отримуємо конфлікт між різними суб'єктами комунікації.

«С посторонними были, да, несостыковки в наших взглядах, потому что люди не были проинформированы правильно, они меня не хотели слушать. ... Люди не верили в то, что ты, действительно, видел своими глазами. То, что ты говоришь, объясняешь людям, они в это не верят. Верят просто квадратному телевизору. Потому они верят, СМИ, но не верят нам» (Ч, 23 роки, кулеметник, ДПСУ).

До чинників постмілітарного транзиту ідентичності учасників АТО/ООС, безумовно, варто віднести *сім'ю*. Не можна не звернути увагу на той факт, що сім'я як первинна група бере участь у процесі інтеграції мілітарної ідентичності в життєвий світ учасників АТО/ООС більшою мірою, ніж всі інші чинники. Важливим моментом є те, що комунікації у зоні бойових дій з сім'єю за допомогою телефону та соціальних мереж полегшували перебування там, підживлюючи прагнення повернення додому, внаслідок чого відбувався більш легкий перехід у повсякденність мирного життя. Про таку роль сім'ї говорили практично всі учасники нашого дослідження.

«Больше всего повлияла семья. Я вернулся домой. Там ведь ничего общего с мирной жизнью нет. Наверное, кроме звонков домой, больше ничего и нет» (Ч, 27 років, гранатометник, ДПСУ).

Одним із суб'єктивних чинників, який, з одного боку, полегшує, а з іншого – ускладнює процес інтеграції учасників АТО/ООС до цивільного середовища, є *військове братерство*. Саме воно конструює та підтримує мілітарну ідентичність, оскільки приховане знання, що характерне для учасників бойових дій, екстремальний досвід, який поглинає будь-який соціальний, є релевантним для кожного з них. Внаслідок цього постійне ототожнення себе учасниками АТО/ООС з групою бойових побратимів призводить до закритості цієї групи і суттєво ускладнює постмілітарний транзит ідентичності.

...У нас была своя команда слаженная вот, здесь, ну, как сказать, я, допустим, не состою в каких-то там гражданских организациях, но у меня есть мои пацаны, с которыми мы все пережили. Одно дело, когда у тебя есть девушка, а другое – когда есть боевой товарищ. Эти отношения везде есть отношения. Есть чувство общности» (Ч, 24 роки, оператор-навідник БТР, ДПСУ).

Висновки

Підводячи підсумки, зазначимо, що здійснене нами дослідження дозволило дійти висновків про нагальну потребу більш глибокого наукового, зокрема соціологічного аналізу особливостей постмілітарного транзиту ідентичності учасників АТО/ООС, їхніх мілітарних та позамілітарних практик, чинників конструювання соціального порядку для тих, «хто повертається додому», до умов мирного життя. Як з'ясувалось, найбільш значущими чинниками постмілітарного транзиту ідентичності, є такі, як сім'я, військове братерство та контраст повсякденності в зоні бойових дій та повсякденності мирного життя. У своїх подальших емпіричних студіях ми плануємо звернутися не тільки до

якісного, але й до кількісного виміру обраної нами проблеми. При цьому особлива увага буде приділена створенню соціологічного портрету виокремлених нами груп учасників АТО/ООС, яких відрізняють досвід рекрутингу до лав тих чи інших збройних формувань, умов перебування в зоні бойових дій, тобто все, що впливає на їхню адаптацію як до повсякденності війни, так і до повсякденності миру. Що стосується наших теоретичних пошуків, то ми плануємо зосередити їх на теорії лімінальності, виходячи з того, що стан лімінальності, тобто переходу, є визначальним для поняття транзиту. При цьому будемо акцентувати увагу на проблемах соціальної дезадаптації учасників АТО/ООС, чисельність яких зростає експоненційно.

Отримано 28.06.2021

Список літератури

1. В Україні на обліку майже 370 тисяч учасників бойових дій. Укрінформ. 18.09.2019. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2782328-v-ukraini-majze-370-tisac-ucasnivkiv-bojovih-dij.html>.
2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» № 2232-XI від 04.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
3. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XI від 25.07.2018 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/paran42>
4. Woodward, R., Jenkins K. Military Identities in the Situated Accounts of British Military Personnel. *Sociology*. 2011. №45(2). Pp. 252-268. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038510394016>
5. Smith R. T., True G. Warring Identities: Identity Conflict and the Mental Distress of American Veterans of the Wars in Iraq and Afghanistan. *Society and Mental Health*. 2014. № 4(2). P. 147-161. DOI: <https://doi.org/10.1177/2156869313512212>
6. Artemenko A. The concept of «veteran» in modern military sociology. *Znanstvena Misel journal*, 2020. Vol.1. Issue 48. Pp. 39-45.
7. Артеменко А., Батаева Е. Концепт милитарной идентичности в современной социологии. *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 2018. Вип. 40. С.29-35. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2018-40-03>
8. Артеменко А., Батаева Е. Концептуализация транзита милитарной идентичности в современной социологии. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право», 2018. № 3(39).С.19-26.
9. Даниленко О. Інтерпретація ідей А. Шюца при дослідженні ситуації солдата, який повертається додому, в сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 1. С. 118-133.
10. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум, 1995. 323 с.
11. Blackburn D. Transitioning from Military to Civilian Life: Examining the Final Step in a Military Career. [online] *Canadian Military Journal*. 2016. №16(4). P. 53-61. <http://www.journal.forces.gc.ca/vol16/no4/PDF/CMJ164Ep53.pdf>
12. Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence / L. Cooper et. al. *Armed Forces & Society*. 2017. № 44(1). 22 p. DOI: 10.1177/0095327X16675965.
13. Шютц А. Возвращающийся домой / пер. с нем. и англ. В. Г. Николаева, С. В. Ромашко, Н. М. Мирновой // *Избранное: мир, светящийся смыслом*. М.: РОССПЭН, 2004. С.550-556.
14. Ahern J., Worthen M., Masters J., Lippman S.A., Ozer E.J., Moos R. (2015) The Challenges of Afghanistan and Iraq Veterans' Transition from Military to Civilian Life and Approaches to Reconnection. *PLoS ONE* 10(7): e0128599. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0128599>
15. Макеев С., Оксамитна С. Вступ: визначати стан суспільства і давати йому ім'я. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 4. С. 201-210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2016_4_14.
16. Demers, A.L. (2011). When Veterans Return: The Role of Community in Reintegration. *Journal of Loss and Trauma*, 16, 160 - 179. DOI: 10.1080/15325024.2010.519281
17. Шюц А. Структура повседневного мышления / пер. с нем. и англ. В. Г. Николаева, С. В. Ромашко, Н. М. Мирновой // *Избранное: мир, светящийся смыслом*. М.: РОССПЭН, 2004. 1054 с.
18. Эриксон Э. Г. Идентификация: юность и кризис / пер. с англ. М.: Прогресс, 1996. 342 с.

Полина Романенко

аспирантка социологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: p.romanenko@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7777-5950>

ПОСТМИЛИТАРНЫЙ ТРАНЗИТ ИДЕНТИЧНОСТИ УЧАСТНИКОВ АТО/ООС: ФАКТОРНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ

В статье рассмотрен процесс постмилитарного транзита идентичности украинских участников боевых действий в зоне проведения АТО/ООС. Акцентируется на особенностях транзита и влияющих на его характер факторах, учитывая аналитические категории феноменологического конструктивизма П.Бергера и Т. Лукмана, а также теорию А. Шюца. Особое внимание сосредоточено на социологической концептуализации феномена милитарной идентичности участников АТО/ООС. Проанализировано содержание понятий постмилитарный транзит идентичности и милитарная идентичность и соотношение соответствующих феноменов.

На основе анализа и переосмысления идей А. Шюца, П. Бергера и Т. Лукмана, а также определения ключевых факторов и субъектов, влияющих на постмилитарный транзит идентичности участников АТО/ООС, концептуализированы феномены милитарной идентичности и постмилитарного транзита идентичности.

Подчеркнуто, что милитарная идентичность конструируется в процессе коммуникации участников взаимодействия. Отмечено, что специфические практики, приобретенные в результате участия в боевых действиях, предстают в жизненном мире участника АТО/ООС в качестве скрытого знания, которое воспроизводится вне армейской среды и становится действенным способом конструирования реальности.

Выделены такие группы участников АТО/ООС, как граждане, избравшие военную службу как профессию; мобилизованные в ряды Вооруженных Сил Украины (ВСУ) или Министерства Внутренних Дел (МВД) (6 волн мобилизации в течение 2014-2015 гг); а также добровольцы, участвовавшие в составе батальонов и других вооруженных формирований, не входящих в ряды действующей армии Украины. Выдвинут тезис о том, что постмилитарный транзит идентичности представителей указанных групп будет отличаться из-за разного опыта рекрутинга в ряды Вооруженных сил или других вооруженных формирований Украины, отличия условий пребывания в зоне боевых действий и т.д.

Определены ключевые факторы, влияющие на постмилитарный транзит идентичности участников боевых действий, конструируя и реконструируя милитарную идентичность, а именно: контраст повседневности в зоне боевых действий и повседневности мирной жизни, возвращение к комфорту, пренебрежительное отношение участников АТО/ООС к гражданским лицам, изменение ориентаций, разница в восприятии образов конфликта, семья и военное братство. Подчеркнуто, что представленные в работе теоретические положения, обобщения и выводы, а также авторские гипотезы могут быть использованы при дальнейших научно-практических студиях указанной и касательной тематики, а также для разработки государственных программ социальной интеграции участников боевых действий в условия мирной жизни.

Ключевые слова: участники АТО/ООС, милитарная идентичность, постмилитарный транзит, габитуализация повседневности.

Polina Romanenko

PhD student, School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: p.romanenko@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7777-5950>

Post-military transit of the identity of ATO/OOS participants: factor conditioning

The article considers the process of military-to-civilian transit of the identity of Ukrainian participants in hostilities in the area of anti-terrorist operation/ united forces operation. Emphasis is placed on the peculiarities of transit and the factors influencing its character, given the analytical categories of phenomenological constructivism of P. Berger and T. Lukman, as well as the theory of A. Schutz. Particular attention is paid to the sociological conceptualization of the phenomenon of military identity of ATO / UFO participants. The content of the concepts "post-military identity transit" and "military identity" and the ratio of the respective phenomena are analyzed.

Based on the analysis and rethinking of the ideas of A. Schutz, P. Berger and T. Lukman, as well as the identification of key factors and actors influencing the post-military identity transit of ATO / OOS participants, the phenomena of military identity and military-to-civilian transit of identity are conceptualized.

It is emphasized that the military identity is constructed in the process of communication between the participants of the interaction. It is noted that specific practices acquired as a result of participation in hostilities appear in the life of the ATO / OOS participant as hidden knowledge that is reproduced outside the military environment and becomes an effective way of constructing reality.

Such groups of ATO / OOS participants as citizens who have chosen military service as a profession have been singled out; mobilized to the ranks of the Armed Forces of Ukraine (AFU) or the Ministry of Internal Affairs (MIA) (6 waves of mobilization during 2014-2015); as well as volunteers who participated in battalions and other armed formations that are not part of the active army of Ukraine. The thesis is that military-to-civilian transit of the identity of the representatives of these groups will differ due to different experience of recruitment to the Armed Forces or other armed formations of Ukraine, differences in the conditions of stay in the combat area and so on.

The key factors influencing the post-military transit of the identity of combatants, constructing and reconstructing the military identity, namely: contrast of everyday life in the war zone and everyday life of peace, return to comfort, superior attitude of ATO / OOS participants to civilians, orientations, differences in perceptions of conflict, family and military fraternity. It is emphasized that the theoretical provisions, generalizations and conclusions presented in the paper, as well as the author's hypotheses can be used in further scientific and practical studies of this and related topics, as well as for developing state programs of social integration of combatants into peaceful life.

Keywords: *participants of Anti-terrorist operation / United forces operation, military identity, post-military transit, habitualization of everyday life.*

References

1. Almost 370,000 combatants are registered in Ukraine. Ukrinform. 18.09.2019. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2782328-v-ukraini-majze-370-tisac-ucasnivkiv-bojovih-dij.html>.
2. Law of Ukraine «On military binding and military service» No. 2232-XI dated 04.11.2018. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
3. Law of Ukraine «On the status of war veterans, guarantees of their social defense» No. 3551-XI dated July 25, 2018. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/paran42>
4. Woodward, R., Jenkins K. (2011). Military Identities in the Situated Accounts of British Military Personnel. *Sociology*. №45(2). Pp. 252-268. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038510394016>
5. Smith, R.T., True G. (2014). Warring Identities: Identity Conflict and the Mental Distress of American Veterans of the Wars in Iraq and Afghanistan. *Society and Mental Health*. № 4(2). P. 147-161. DOI: <https://doi.org/10.1177/2156869313512212>
6. Artemenko, A. (2020) The concept of «veteran» in modern military sociology. *Znanstvena Misel journal*. Vol.1. Issue 48. Pp. 39-45.
7. Bataeva, E., & Artemenko, A. (2018). The concept of military identity in modern sociology. *Visnyk of V.N.Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological studies of contemporary society»*, 40, 29-35.
8. Bataeva, E., & Artemenko, A. (2018). Conceptualization of transit military identity in modern sociology. *Visnik National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»*. *Politology. Sociology. Law*, 3(39), 19-26.
9. Danilenko, O. (2018). Interpretation of the ideas of A. Schutz during the follow-up the situation of a soldier who turns home, in modern Ukraine. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 118-133.
10. Berger, P. L., Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*.
11. Blackburn, D. (2016) Transitioning from Military to Civilian Life: Examining the Final Step in a Military Career. *Canadian Military Journal*. №16(4). P. 53-61. <http://www.journal.forces.gc.ca/vol16/no4/PDF/CMJ164Ep53.pdf>
12. Cooper, L. et. al. (2017) Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence. *Armed Forces & Society*. № 44(1). 22 p. DOI: 10.1177/0095327X16675965.
13. Schutz, A. (1976). The Homecomer. In: Brodersen, A. (eds) *Collected Papers II. Phaenomenologica*, vol 15. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-010-1340-6_5
14. Ahern, J., et. al. (2015) The Challenges of Afghanistan and Iraq Veterans' Transition from Military to Civilian Life and Approaches to Reconnection. *PLoS ONE*. 10(7): e0128599. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0128599>
15. Sergiy Makeev, S., Oksamytna, S. (2016) Intro: sign the camp of suspension and give you the name. *Sociology: Theory, Methods and Marketing*. №4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2016_4_14.
16. Demers, A.L. (2011). When Veterans Return: The Role of Community in Reintegration. *Journal of Loss and Trauma*, 16, 160 - 179. DOI: 10.1080/15325024.2010.519281
17. Schutz, A. (2004) *The structure of everyday thinking*. transl. with English. V. G. Nikolaeva, S. V. Romashko, N. M. Mirnova. Selected: the world glowing with meaning. M.: ROSSPEN.
18. Erikson, E. (1996) *Identification: youth and crisis*. transl. from English. M.: Progress, 342 p.